

Kritika-Figyelő

Kézikönyv az ünnepekről

Habent sua fata libelli. A Nils Holgersson csodálatos utazása elemista olvasókönyvnek készült, de világsikerű ifjúsági klasszikus vált belőle, mert aki írta, *Selma Lagerlöf* – nagy író. Ellentétes irányú utat jár(t) be a Jelképkalendárium, amely ünnepekről, ünnepi szokásokról szól. Művelődéstörténeti kézikönyvnek indult, s többfunkciós iskoláskönyv (is) lett belőle, mert szerzője, *Jankovics Marcell*, vérbeli ismeret-terjesztő.

A kötet jelentőségét az ünnep mai és múltbeli szerepének összehasonlító bemutatásával kezdem. A modern korban az egyén és az állam nyer teret a különböző közösségekkel szemben. A közösségi jellegű ünnep ezért nem csupán vesztett jelentőségéből, hanem szerkezete is átalakult. Részben hivatalos aktusként országos szintre emelkedett, részben mint családi esemény átkerült a magánélet síkjára. Még a legnagyobb közösségi-vallásos ünnepek (a Karácsony, a Húsvét) is privatizálódtak.

Az ünnep, mondhatnánk, profanizálódott is. Ez többet jelent annál, hogy a legtöbb ember számára az ilyen alkalmak elvesztették szakrális jellegüket. Jelenti azt is, hogy a mai iskolások meghatározó hányadának csökkent ünnep-tudata van. Sőt, a nincstelenség újra szélesedő rétegében semmit sem jelent.

Az ünnepek és hétköznapok közeledése, egybemosódása üdvös változások hordozója is. Ide számíthatjuk a jólét, a műveltség-iskolázottság és a szabadidő növekedését. Csakúgy, mint azt a tény, hogy a szabad idő eltöltésének eszköztára kibővült. Az emberek jól érezhetik magukat minden emelkedettség nélkül is, amit a kikapcsolódás elterjedt egyéni,

baráti, családi formái tesznek lehetővé. Az ünnep többé nem magasztos, hanem kellemes. A kötetlenség nyert ütközetet a szertartásos szabályozottság ellenében. Tendenciájában bármikor, bárki számára, tetszés szerinti gyakorisággal elérhető. Ez a nyitott és individualista világgal kultúra sajátossága.

Az átalakulással értékek is odavesztek. Sajnálhatjuk, hogy a mai diákok ünneptudatának meggyöngyülése bezárta azt az ablakot is, amelyet az ünnep tár(t) ki a múltra. Az általános iskolázás újabb és újabb nemzedékeket tanít meg a keletezésre, az időszámításra – egyáltalán a makrotörténelem ismeretére és megértésére. A megértés tengelye az a szemlélet, amely az időt megfordíthatatlan, egyirányú folyamatnak tekinti, s arra a történéseket az egymásutániságra (a linearításra) fűzi fel. Ilyen szemlélet felel meg annak, hogy a mai uralkodó társadalmi tudat a fejlődéselv alapján áll, s ebben az értelemben történeti. Ez a felfogás a hétköznapi életre támaszkodik. Mondják is, világnak prózai. Ebből csak társadalmi katalizmák, természeti csapások és családi tragédiák billentik ki időlegesen az embereket.

Az ünnep történetiségé más jellegű (volt). Egyrészt a jelen-múlt-jövő viszonya a ciklusosságot juttatta kifejezésre. Ez felelt meg a régi, zártan teljes paraszti világ életfeltételeinek és közösségi igényeinek. Az archaikus társadalmak emberének nem volt mai értelemben történeti tudata. Világképében viszont a magasság és mélység hierarchikus rendje világosan elkülönült. Ami fontos volt számára a múltból, az mint örök érvényű beépült az adott nép

mitológiájába. Ami mellett a helyi közösségek számára még fontos volt, azt – két-három nemzedéknyi pontossággal – emlékezetbe vették. De ez a mikrotörténelem csak kisegítő eszköz maradt. Akkor is, ha a társadalom vezető családjainak történetét – átnövészte a mítoszba – lineárisan is számon tartották. Minden magaskultúra ismer királylistákat.

De a meghatározó ünnepek nem ehhez az akkor mellékes linearitáshoz kapcsolódtak, hanem a szabályos ismétléshez: a természet rendjét mitológiai síkon fogalmazták ünnepi renddé. Az ünnepeket minden régi kultúrában a naptár rendezte sorba, s az foglalta keretbe hierarchikus szerkezetüket is. A naptár alapja mindenkor az égitestek változó időtartamú, örökösnek tűnő körforgása volt. Mivel a naptárban érvényesített periodikus időt az istenként megszemélyesített égitestnek rendelt alá valamennyi archaikus közösség, e közösségek a naptári rendet isteni törvényként, mítoszok és rítusok – hétköznapi cselekedeteiket is átható – formájában élték át.

E mitologikus ünneprend a polgári korszak előtt minden történelmi hatást maga alá rendelt. A naptári ünnepek az antik Rómában és a keresztény korban egyaránt az örök természeti körforgáshoz igazodtak. A legfőbb keresztény ünnepek mintáit az európai és a közel-keleti parasztkultúrák természeti ünnepei között találjuk meg, de – tudjuk – az egyház minden ünnepét új néven hit- és egyháztörténeti szempontból fontos eseményekhez kapcsolta. Ezt az ellentmondást a szentek kalendáriuma – valóságos mitikus történetírás – megalkotásával küzdötték le. Hiszen köztudomású, a legendáriumokban sok minden nem állja ki a modern történeti kutatások próbáját, még ha sok mindennek volt is historiai alapja. Persze minden ünneprend eleven: változik. Még egy ország történelmén belül is. A mai ember – tanár és diák –, ha kíváncsiságból el akar mé-

lyedni a témában, meg kell hogy tanulja elválasztani az ismeretanyagban azt, ami a magaskultúrából származik, és azt, ami a népi kultúrák része (volt). A magyar ünneptár műveltségháttére is többrettű. Helyük van benne ősi pogány műveltségelemeknek. Ezek a népi hit-és hiedelemvilág közvetítésével jutottak át a jelenbe, de maguk is a legkülönbözőbb nomád és letelepült népek kultúrájából származtak át a kereszténység előtti magyar műveltségbe. Ezenkívül a magyar ünneptár gyökerei lenyúlnak a Közel-Kelet és az antik világ ünnepeibe, a bibliai – zsidó és keresztény – kultúrába. A harmadik összetevő mindaz, amit a magyarság önálló életében vett át az egyes európai népek ünnepeiből s a hozzájuk fűződő eseményekből, szertartásokból, szokásokból és hiedelmekből. Ide kell érteni már a világi természetű ünnephatásokat is: például a május 1-jét.

Minden ünnep gyökerében multikulturális, megjelenési formájában pedig szinkretikus, azaz egynél több hitvilág, hiedelemrendszer végterméke.

Vegyük példának a karácsonyfát. Az örökzöld fenyő ó-európai kozmikus jelkép volt, a havas eszákon a világfa téli napfordulós megtestesítője. Adjuk át a szót a szerzőnek: „Maga a »gyümölcsstermés« örökzöld fa a Szűzanyát (a világfa istennőt) jelképezi, gyümölcs- és gömbödszei gyermekeit: az égitesteket (l. napos, holdas világfa). A piramisszerűen elrendezett égő gyertyák” – legújabbban színes égők füzére – „az év során növekvő és csökkenő világosságot (az emelkedő és süllyedő nappályát), a fa csúcsán a fényes csillag a Kisdedet (pályája delelőjén az újjászületett Napot)”. A szerző azt is elárulja, hogy Magyarországon először *Brunswick Teréz* grófnő állítottatott osztrák-német szokás szerint karácsonyfát 1825-ben (322–323. o.).

Logikus, hogy ha az ünnep multikulturális, szokásai szinkretikusak, akkor bemutatása több tudományág eredményeinek felhasználásával, tehát

interdiszciplinárisan történik. A karácsonya esetében a teljes szövegű elemzés teológiai, általános vallástörténeti, történelmi, néprajzi, lélektani, irodalmi és művészeti, valamint földrajzi részismereteket foglal egységbe.

Jankovics Marcell könnyedén, olvasmányosan – legsikerültebb lapjain csevegye – adja elő ezeket az illeszkedő részleteket. Ezért jó ismeretterjesztő. De a szerző erős válogatóérzéssel is rendelkezik. Ezt a roppant terjedelmű anyag meg is kívánja. (A válogatott forrásjegyzékbe 40 magyar és 12 francia, illetve angol nyelvű munkát vett föl.)

A válogatóképeség mögött olvasottság és meggyőző szaktudás áll. Ezek mind a biztos kézzel elvégzett szerkesztés összetevői. *Jankovics Marcell* egyszerű elv szerint állította sorrendbe mondanivalóját: a naptár időrendjében halad. Ez előnyös az olvasó számára. Akárcsak kedvébresztgető fejezetcímei: „A mennyország kapusa (február 22.)”, „Bolond likből bolond szél fúj”. (Ez utóbbi a bójtai szelek fejezete.)

Bizvást elmondhatjuk, hogy a szerző tudomány-népszerűsítő kvalitásain túl pedagógiai erényekkel is ékes. A kötet jól kezelhető. Ennek szolgálatában áll a bő név- és tárgymutató. Pedagógiai nyereség a sok – összesen 198 – rövid fejezet, valamint az 58 – művelődéstörténeti értékű – rajz.

A Jelképkalendárium a legkimagaslóbb magyar tanítási segédkiadványok közé tartozik, amellyel pályámon találkoztam. Témájában magyar nyelvtérületen hézagpótló. Modern szemlélete dogmákat, gondolkodási sémákat tör meg. Sokrétű. Egy-egy névnap mögé – egyetlen fejezetbe – felsorakoztat csilágászati adatokat, természeti – főleg időjárás- jelenségeket, az évszakra jel-

lemző mezőgazdasági tennivalókat, ünnepi szokásokat, jelképes cselekedeteket és tilalmakat, babonákat, szólásokat, tréfákat, játékokat, legendás történeteket és pogány mítoszokat.

E művelődéstörténeti felfogásban elemi szinten érdekes részletek, magasabb – középiskolai – szinten megfelelő összefüggések rajzolódnak ki egy átfogó: keresztény, európai kulturális egységről. Ez „egy alapjaiban ósrégi s a katolikus vallás parancsolatai által megszilárdult világgép, mely őseink életének szellemi támaszául – s tegyük hozzá: közös kulturális nyelvét – szolgált” (16. o.). Egység: értette mindenki. Ezen a nyelven prédikált a pap, írták a szerelmes levelet. Ebben a szellemben épültek a katedrálisok, festettek a festők. Erre komponáltak zenét, erre táncoltak az emberek. Ez volt az az egység, amely egyesített urat, polgárt, parasztot. Ez volt a népi, a nemzeti és az egyetemes (katolikus); az egyházi és világi, a kulturális és történeti olvasztótégelye.

Jankovics Marcell mindezt igen magas színvonalon érzékelteti és részletezi. Mintha előre megérezte volna, hogy napjainkban fontosságban, az időrendiség mellé fog lépni az egyidejűség. Ami azt is jelenti, hogy a kulturális hasonlóságok és eltérések alapjaira helyezett világgép új – részleteiben is modern – reneszánsza várható. Szép és tanulságos könyve minden iskolatípusban, valamennyi évfolyamon, számos tantárgy keretében, változatos módszerekkel használható. Műve: tankönyv, olvasmány és kézikönyv – alkalom szerint. Főlkelti a diák kíváncsiságát, kedvet csinál az önműveléshez, erkölcsi épülésére is szolgál. A Jelképkalendárium: ünnepi alkotás az ünnep(i) jelkép(körről).

Jankovics Marcell: Jelképkalendárium. Panoráma. Medicina Kiadó. Budapest, 1988. 355 o. Újrakiadása folyamatban.